ВЛАДЕТА ЈАНКОВИЋ

АНТИЧКЕ ИЗРЕКЕ

ПОРЕКЛО • СМИСАО • УПОТРЕБА

Laguna

Copyright © 2018, Владета Јанковић
Copyright © овог издања 2018, ЛАГУНА

Indocti discant
et ament meminisse periti.

Неукоме за наук,
а зналцу за пријатан сјомен.

Шарл Ено, XVIII век

Садржај

Реч унаиред 11

Дамоклов мач 13

Mens sana in corpore sano / Здрав дух у здравом телу 19

In vino veritas / У вину је истина 22

Panem et circenses / Хлеба и игара 28

Pecunia non olet / Новац не смрди 30

Diem perdidi / Изгубих дан 35

Cave ne cadas! / Чувај се да не паднеш! 41

Divide et impera! / Завади па владај! 44

Пандорина кутија 47

Аугијеве штале 53

Прокрустова постеља 56

Танталове муке 59

Сизифов камен 63

Carpe diem! / Уграби дан! 66

Dulce et decorum est pro patria mori / Слатко је и славно за домовину мрети 69

Nunc est bibendum! / Сад нек се пије! 72

Хорацијева упутства за писце 75

In medias res / У средиште ствари 77

Ab ovo / Од Кулина бана 77

Quandoque bonus dormitat Homerus / Понекад и добри задрема Хомер 78

Festina lente! / Хитај полако! 80

Fama volat / Гласине имају крила 83

Јабука раздора 86

Ахилова пета 90

Тројански коњ 97

Timeo Danaos et dona ferentes / Бојим се Данајаца и кад дарове носе 101

Између Сциле и Харибде 106

Homo sum et nihil humanum a me alienum puto / Човек сам и ништа људско није ми страно 111

Sapienti sat/ Паметноме довољно 115

Homo homini lupus/ Човек је човеку вук 118

Lupus in fabula / Ми о вуку, а вук на врата 122

Quod licet Iovi non licet bovi / Што приличи Јупитеру, не приличи волу 126

Vae victis!/ Тешко побеђенима! 129

Si vis pacem para bellum / Ако хоћеш мир, спремај се за рат 133

Ecce homo! / Ево човека! 136

Quod scripsi scripsi / Што писах, писах 142

Quid est veritas? / Шта је истина? 145

Вук у јагњећој кожи 149

Камила кроз иглене уши 152

Јудин пољубац 155

Ко се маши за нож од ножа ће изгинути 158

Nihil sub sole novum / Нема ничег новог под сунцем 160

Homo mensura omnium rerum / Човек је мера свих ствари 165

Amicus Plato sed magis amica veritas/ Драг ми је Платон, али ми је истина дража 169

Nomen est omen / Само име каже 175

Quo vadis? / Куда идеш? 177

Dixi et salvavi animam meam/ Рекох и спасих душу своју 182

Пређи Рубикон 186

Alea iacta est / Коцка је бачена 190

Veni, vidi, vici / Дођох, видех, победих 193

Et tu, Brute? / Зар и ти, сине Бруте? 197

Pro domo sua / За своју кућу 204

Quousque tandem... / Докле ћеш, најзад... 207

Nomina sunt odiosa / Имена су мрска 212

O tempora, o mores! / Каква времена, какви обичаји! 215

Historia est magistra vitae / Историја је учитељица живота 218

Tempora mutantur / Времена се мењају 221

Ad Kalendas Graecas / Кад на врби роди грожђе 225

Гордијев чвор 227

Nulla dies sine linea / Ниједан дан без црте 230

Ne sutor supra crepidam! / Обућару, не даље од сандале! 235

Hannibal ante portas / Ханибал пред вратима 240

Ceterum censeo... / Уосталом, мислим... 245

Per aspera ad astra / По трњу до звезда 250

Hic Rhodus, hic salta! / Овде ти је Родос, овде скачи! 253

Ubi bene ibi patria / Где је добро ту је домовина 256

Deus ex machina / Бог из машине 259

De mortuis nihil nisi bene/ О мртвима ништа осим доброг 263

Sic transit gloria mundi / Тако пролази светска слава 266

О аутору 271

Реч унапред

Сви ми, неко чешће а неко ређе, у свакодневном говору користимо изреке и изразе који нам помажу да тачније и сликовитије искажемо оно што имамо на уму. На тај начин, наравно, побољшава се убедљивост исказа, а у исто време испољава се општа култура говорника. Та изражајна средства најчешће су мудрости и животне истине из општечовечанске ризнице и својствена су свим језицима. Такви посебно спретни обрти некад су народног, а некад уметничког порекла, врло често потичу из Библије, некада су цитати из дела писаца и филозофа, некада имају а некада немају упориште у историјској стварности.

Нема ничег необичног у томе што такви мисаони и вербални склопови у европској цивилизацији добрим делом потичу из античког, грчког и римског културноисторијског наслеђа. Ово је, међутим, повезано са одређеним опасностима. Невоља долази отуда што многи, употребивши изразе као што су „Ахилова пета“, „јабука раздора“, „Гордијев чвор“, „Дамоклов мач“, „коцка је бачена“ и слично, нису баш сасвим сигурни одакле они потичу, ко их је и зашто први пут употребио, под каквим су околностима потекли и јесу ли, и у чему, током векова променили значење. Дешава се – и, поштено говорећи, не тако ретко – да због такве несигурности

израз буде употребљен на неприкладан или чак бесмислен начин, што омета комуникацију, али може говорника понекад учинити и смешним. Овој опасности се најчешће излажу површно образовани и брзоплети људи, жељни да оставе утисак. Један изврстан познавалац антике имао је теорију да таквима на рамену чучи сићушни злодух, који их с времена на време подстиче да употребе грчки или латински цитат.

У низу културноисторијских осврта – такорећи кратких погледа кроз прозоре који гледају на антички свет – поред класичног античког наслеђа задржаћемо се у неколико махова и на библијској традицији, јер она није ништа мање у темељима културе којој припадамо. Ово чинимо и зато што су такве изреке често у употреби у својим грчким и латинским облицима.

Најзад, осветљавајући контексте у којима су поједине изреке настајале, бићемо у прилици да подсетимо на нека мање или више позната сазнања о личностима и догађајима из митолошке и историјске прошлости античког света, да се осврнемо на њихове одразе у уметности, али пре свега да, макар накратко, непосредно ослушнемо живу реч великих писаца антике и тако се надвијемо над саме изворе древних мудрости.

Дамоклов мач

Овај израз се, наравно, често употребљава за непосредну и трајну опасност која некоме прети. Али се ређе тачно зна ко је заправо био Дамокле и каква је његова веза са пословичним мачем. Као личност, Дамокле је, историјски гледано, потпуно безначајан и не помиње се нигде осим као учесник у догађају од којег је потекла позната анегдота. Једини антички извор који доноси причу о Дамокловом мачу у ствари је филозофски спис Марка Тулија Цицерона *Разговори у Тускулу* и ми то место доносимо у преводу Љубомира Црепајца*:

> *Но Дионисије је и сам просуђивао колико је био срећан. Јер када је Дамокле, један од његових ласкаваца, у разговору споменуо његову велику војску, богатство, сјај његове власти, изобиље свега, велелепност краљевских зграда и када је тврдио да нико никад није био срећнији, Дионисије му је рекао: „Дамокле, пошто те такав живот радује, хоћеш ли да га сам пробаш и да искусиш моју срећу?“ Када је овај рекао*

* Сви одломци из уметничке књижевности, научне и стручне литературе уз које није наведено име преводиоца, у ауторовом су преводу.

да хоће, Дионисије је наредио да ја сместе у златну лежаљку прекривену дивно изатканим покривачем, украшеним красним везовима, а на многе сточиће је дао поставити изгравирано посуђе од сребра и злата. Потом је наредио да уз лежаљку стану изабрани дечаци ретке лепоте, чије ће очи бити везане за сваки Дамоклов покрет, спремни да ја дворе. Ту је затим било уље за мазање, венци, палили су се мириси, трпеза се пунила одабраним јелима. Дамокле је сам за себе мислио да је срећан. Дионисије, у сред тог сјаја, нареди да се са таванице спусти блиставо мач везан за коњску длаку, тако да виси изнад врата оног срећника. Тако Дамокле није примећивао ни оне лепе слуге, ни сребрне предмете пуне уметничких украса, нити је пружио руку ка трпези, а и венци су му сами падали с главе. После неког времена је замолио тиранина да му допусти да се повуче јер више не жели да буде срећан. Није ли Дионисије довољно јасно показао да нема никакве среће за човека над којим стално лебди опасност?

Дионисије II, који се помиње у овој Цицероновој причи, у IV веку пре наше ере владао је као тиранин у граду Сиракузи на Сицилији. Сицилија је тада била насељена грчким колонистима и, заједно са Јужном Италијом, припадала тзв. Великој Грчкој. То је била економски напредна и културно високо развијена средина, а сам Дионисије био је одлично образован човек од знања и укуса. О њему један од најпоузданијих приручника каже следеће:

Ричард Вестол, *Дамоклов мач*, 1812.

Најстарији син Дионисија I, наследио је оца на престолу 366, кад му је било око тридесет година. Слаб, неискусан и вероватно раскалашан,

био је културан човек, писао песме и филозофске расправе, а указивао је гостопримство интелектуалцима какви су били Платон, Ксенократ, Есхин или Спеусип. За министра је имао познатог историографа Филиста. Његов рођак Дион, један од Платонових ученика, покушао је, заједно са самим Платоном, да од Дионисија направи идеалног владара филозофске државе какву је теоријски замислио грчки филозоф.

Овај покушај није успео јер се још једном потврдило да оно што у теорији делује више-мање једноставно у животу бива много сложеније. Дионисије је одбио да се одрекне владарских привилегија, па је наставио да још дуго апсолутистички господари Сиракузом. Зачудо, мач који му је, метафорички, стално висио над главом никада није пао: кад је коначно изгубио власт, успео је да се договори о мирном повлачењу, настанио се у Коринту у Грчкој и доживео тамо дубоку старост, што се са тиранима кроз историју није често дешавало.

А кад је већ говор о Дионисију II, штета би било не поменути да је његов отац Дионисије I имао озбиљних уметничких амбиција и да је писао трагедије, од којих су неке биле приказане не само у Сиракузи већ и на славним атинским позоришним фестивалима. Успех, међутим, није био нарочит, иако се не може рећи да се владар-писац са своје стране није баш потрудио: био је откупио Есхилов писаћи сто, као и Еврипидово перо и таблице за писање, али ни то однекуд није допринело његовој књижевној величини.

Сам појам Дамокловог мача касније ће се често јављати у уметности и политичком говору. Користио

Дионисије I Сиракужанин

га је песник Хорације, а у виду алузије и Шекспир. Амерички председник Џон Кенеди, на пример, у говору пред Уједињеним нацијама, овако се изразио:

> *Данас сваки становник ове планете мора имати на уму дан када она више неће бити место за становање. Сваки човек, свака жена и свако дете данас живе под нуклеарним Дамокловим мачем, чију нит може у било ком тренутку прекинути нека погрешна процена или напад нечијег лудила.*

У класичном образовању није заостао ни совјетски лидер Никита Хрушчов, који је отприлике у исто

време грмео о „Дамокловом мачу над главама империјалиста“. Израз је, као што сви знамо, наставио да се користи у свакодневном говору, с тим што се својевремено односио на људе од власти и моћи, док слободно можемо рећи да данас Дамоклов оштри мач о танкој длаци виси над свачијом главом, свуда и стално.

Mens sana in corpore sano

Здрав дух у здравом телу

Нема тога ко од малих ногу не слуша да је *здрав дух у здравом телу*. Ова изрека се и данас често користи у свом изворном, латинском облику, али ће ретко ко знати да је у питању стих из *Десете сатире* римског песника Јувенала, где се говори о ономе што човек треба да жели у животу. Ево тог места у преводу који није достојан звонких Јувеналових стихова, али је бар веран значењу:

Моли се за здрав дух у здравом телу
и за бодро срце које не зна за страх од смрти,
а прихвата да је дуг век најмањи од дарова природе,
и ни за чим не жуди, које волије зној и крв Хераклових радова
него разврат и гозбе на Сарданапаловом јастуку од свиле.
Ово што ти саветујем можеш и сам себи дати
јер, друге нема, пут до мирна живота преко врлине води.

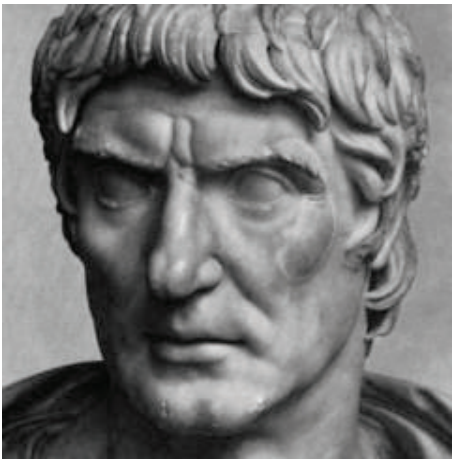

Децим Јуније Јувенал

Децим Јуније Јувенал, који је деловао око 100. године наше ере, био је горак хроничар моралног расула и друштвених неправди у Риму свога времена. Остала је запамћена Јувеналова реч да је у времену као што је његово „тешко не писати сатиру“. Иначе, ван контекста у којем је настао, израз „здрав дух у здравом телу“ може се схватити двојако – да је брига о телу предуслов душевног здравља, и обрнуто – да само душевно уравнотежен човек може бити телесно здрав. Нека овде буде наведено и једно јеретичко схватање, из пера дрско духовитог покојног америчког новинара и гурмана на гласу Ај Џеј Либлинга:

> Mens sana in corpore sano *је као израз већ по себи контрадикција, идеалистичка фантазија оних који би и да поједу колачић и да га сачувају. Ниједно здраво и разумно биће не може себи дозволити да се одрекне животних уживања, а*

ниједан аскета се не може сматрати истински уравнотеженим. Хитлер је, на пример, био узор уздржаности у јелу и пићу. Чим су га видели како у минхенским пивницама пије само воду, Немци су морали знати да имају посла са човеком којем се не сме веровати.